

A MAGYAROK PERZSA EREDETŰEK

A SZERZŐNEK «AZ ÁLLAMOK KIALAKULÁSA» CÍMŰ
SAJTÓ ALÁ KÉSZ TÖRTÉNELMI TANULMÁNYÁBÓL

ÍRTA

RUDNAY BÉLA

KAPCSOLATOS KÉRDÉSEKKEL FOGLALKOZIK A SZERZŐNEK
ELŐZŐ TANULMÁNYA:

ŐSI INTÉZMÉNYEINK

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
1927.

Az ÁLLAMOK kialakulásáról terjedelmesebb munkát írtam, melynek megjelenése azonban húzódik. Jónak látom tehát munkámnak azt a részét, melynek megjelenését nem gondolom halaszthatónak, egyúttal mint a munkám előfizetésére kibocsátandó felhívás előtt nyújtott mutatványt már most közreadni azzal a megjegyzéssel, hogy a partus-perzsa eredetre vonatkozó további részleteket munkámban fogom előadni. Munkám címe lesz:

AZ ÁLLAMOK KIALAKULÁSA.

1. Magyarok eredete, a rokonság és a régi haza.

Az EGYES népek eredetét több szempontból szokás és kell vizsgálni. Az első feladat az emberfajt megállapítani, amelybe a nép tartozik. Olyan felfogással még nem találkoztunk, hogy a magyarok nem Ázsiából jöttek volna Európába úgy, miként a ma élő összes európai népcsaládok szintén Ázsiából kerültek ide. A germánokról van ugyan más felfogás is, mely szerint az ő őshazájuk a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő európai terület, de ez aligha lesz bizonyítható. A magyarokról efféle állítás már csak azért sem merült fel, mert a mai hazába történt átköltözködésünk már előrehaladott történelmi időbe esik, midőn a kútfők teljes hitelességgel fel tudták jegyezni, hogy mi Ázsiából jöttünk és itt letelepedési helyet kerestünk, amely feljegyzések eredetünk további kutatásánál szintén nyújtanak bizonyos előnyöket. Sajnos, hogy a vonatkozó kútfők világosabban nem mondják meg azt a helyet, ahonnan kiindultunk, mindössze a türk és az ugor népek neve jelzik azt.

A kútfők a letelepedett nép külső jellegére sem nyújtanak adatokat, mert azok a gyűlölködő leírások, amiként őseinket a német kútfők bemutatják, sem kaukázusi, sem mongol-tatár emberfajta nem tüntetnek fel, hanem valami állati szörnyeket, ami világosan mutatja a leírások célzatos kiszínezését; ezeknek az Európából eredő legelső tudósításoknak az a hátrányuk, hogy a szomszéd német és szláv papok között kiütött viszályoknak a szüleményei, mely viszályok a magyarok megtérítése érdekében kifejtett versenyből eredtek és azok mögött a megtérítés egyházi dicsőségén kívül, a metropolitai hatalom megszerzésének érdeke is látszik lappangani, amely törekvéseket a magyarok nagyon tudatosan hártották el maguktól. Természetes, hogy ezeknek a tudósításoknak olyanféle magyarázatát, mintha a magyarok testi kinézése elütött volna az Euró-

pában talált népek kaukázusi jellegétől, nem lehetne megengedni. Különösen pedig az egyedül szóba jöhető mongol népfaj ismert jellegéről soha komoly állítás fel nem merült, ami ha meg lett volna, bizonyosan felvetődik, főleg mert a népfajok jellegével foglalkozó tudósok azt állítják, hogy a keveredés után csak hosszú századok múlva szokott eltűnni, a magyarokról pedig egyáltalán nem mondható, hogy ezzel a jelleggel bírnának vagy valaha bírtak volna, ennek állítása soha fel sem merült.

Épen a mongol jellegnek a hiánya, valamint a kaukázusi külső jellegnek tényleges megvolta eredményezhette, hogy miután magyar oldalról nagy előszeregettel ragaszkodtunk a késői időkben keletkezett néphagyományokhoz, mely szerint mi a hunoktól eredünk, így egyes nyugati írók tudván a hunoknak mongol voltáról, úgy vélték tudományos formába önteni a mi állítólagos mongol eredetünket, hogy a turkokat, kiket a források őseinknek állítanak, tüntetik föl mint közvetítőket a mongol-hunok és a magyarok között; azonban a kapcsolat a hunok és a turkok között nagyon homályosan és sokszor ellentétes alakban jut értésünkre úgy, miként a hasonló legtöbb néprokonsági állításokat sokkal könnyebb felállítani és feltételezni, semmint bizonyítani vagy legalább valószínűvé tenni, különösen mikor a külső jelleg különböző voltával szemben a legcsekélyebb bizonyíték sem forog fenn a hún-mongol eredet mellett.

De épen úgy helyt nem álló az az állítás sem, hogy a keltákkal volnánk valamiféle közeli rokonságban. Más, Ázsiából Európába vándorolt népekkel szemben, nekünk magyaroknak kedvezőbb kilátásokat nyújt az ázsiai rokonságnak és a kiindulási helynek megállapítására az az említett körülmény, hogy már a történelmi időkben jöttünk át, midőn a nyugaiázsiai népek előrehaladott műveltségi fokon állottak, úgyhogy őseink onnan kifejlett állami intézményeket hoztak magukkal, mely intézményeket a rokon népeknél szintén meg kell keresnünk vagy legalább is azok elnevezései, valamint a nemek, a törzsek, a személyek és a róluk nálunk elnevezett helységeknek mai napig fenntartott nevei kell, hogy reávezzessenek arra a népre, melynek köréből kiindultunk és így ez az az alap, melyen, kiegészítve azt a történelmi adatokkal, sikerrel indulhatunk el az ősi haza

keresésére; mely alap úgy a hagyományoknál, mint pedig az ellenőrzésre alkalmatlan kalandos és mesterkéltségek okoskodásoknál, de a nyelvészeti kutatásoknál is sokkal megbízhatóbb, mely nyelvészeti kutatások a finn-ugor, csereviz, uralaltáji, hún, aramai, mongol és kelta-rokonság feltételezésére vezették a nyelvészetet foglalkozó világot; holott most a történelmi bizonyítékoknak döntő parancsa szerint a perzsa-indogermán rokonságra vagyunk kénytelenek áttérni, mert az ősöknek ez az idestova ráncigálása, mintha folyton vándoroltak és majd ennek, majd amannak a népnek hatalmi körébe, valamint nyelvi és kulturális befolyása alá estek volna, semmiképpen sem felelhet meg azoknak a természetes viszonyoknak, melyek között a régi népek éltek. Azok a folytonos vándorlások képzelődésnél nem egyebek és az olyan nép, mely efféléknek ki volt téve, el is pusztult és hírmondó sem maradt utána; lehettek olyan apró néptöredékek, melyek ide vagy oda elvetődtek, de egy hét törzsből álló néppel ilyesmi egész létének ideje alatt úgy, miként a magyarokkal, legfeljebb egyszer történhetett.

A kutatásra az Ázsiából történt kései eljövételünk által teremtett kedvező helyzetet még megjavíthatjuk azzal, ha készek vagyunk a hunokkal igényelt, úgyszemint bizonyítható rokonságnak megtévesztő hagyományairól lemondani és ahelyett kizárólag a történelmileg elfogadható bizonyítékokat venni a kapcsolatos kérdések elbírálásánál figyelembe.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell annak a népnek kilétét és eredetét, melyhez a magyarokat önálló történelmi előfordulásuknak, tehát Európába átjövételüknek előkészítése és végrehajtása idejében a kútfők többsége következetesen hozzákapcsolta, mely nép a turkok népe; így nevezik a magyarokat az arab kútfők és így nevezik két századon át, 1075-ben is a magyarokkal közvetlen összeköttetésbe lépett bizánci császárok. Az orosz krónikák egyazon forrásból merítve, fekete ugoroknak mondanak ugyan bennünket, de úgy hiszem, hogy az összes turkokat, ezt az igen kiterjedt néptömböt, mely a turkok földjét lakta, nevezték fehér és fekete ugoroknak, mert egymástól választották őket el a fehér és fekete jelzőkkel; tehát nem az oroszoknak az északi vidékeken lakó bizonyos szomszédaival, kik a skytáknak és más népeknek voltak rokonai, állították szembe, hanem annak a további kutatása, hogy kik voltak a fekete és kik a fehér

ugorok, csak a türk nép keretén belül lehetséges. Ebből az is következik, hogy távol állok attól, hogy az ugor elnevezés megfelelő voltát és ennek révén a magyaroknak ugorságát egyenesen megtagadjam, ezt úgy érve, hogy az ugor rokonság semmiképpen sem zárja ki türk eredetünket, és pedig annyival kevésbé, mert azokban az időkben élt népeknek jóformán mindegyike több név alatt szokott szerepelni; így a perzsákat egyúttal ismét másnevű népek gyűjtőneveként irániaknak is mondják; sőt miután nem kételkedhetünk, hogy a médek, a pártusok és maguk a turkok szintén a perzsa nép rokonságába, sőt közös /birodalmukba tartoznak, mert hiszen a pártusok és a turkok egyugyanaz a nép, így tehát ezeket mind perzsa-irániaknak kell tartanunk, mely nagy népcsalád körében a történelmi idők elején a médek vitték a vezérszerepet, azt átvette tőlük első Cyrus, mint főkirály, ki perzsa volt; mikor Nagy Sándor Cyrus utódainak főkirályságát szétrombolta, a Seleukidák vették a főkirályságot kezükbe, de a birodalmat a szintén uralmuk alatt 'illó Syriáról nevezték ekkor el; a Seleukidákat Róma tette tönkre és utánuk a pártusok ragadták magukhoz az általuk újból felállított perzsa főkirályság révén a főhatalmat, majd ezek bukása után ismét a perzsák királya lett a királyoknak királya.

A Seleukidák syriai királysága nem a történelmi perzsa királyságnak volt a folytatása, mert ők maguk nem a perzsa nemekből és törzsekből származtak, hanem macedóniai görög származásúak, Syria pedig sohasem tartozott a hajdani Perzsiát megalapító törzsek és nemek országai közé, hanem aramai eredetű; innen van az, hogy amíg úgy a perzsa, mint a pártus, valamint a méd eredetű királyaik is magukat a királyok királyának, tehát az ő törzseik és nemeik királyai fölött álló királyoknak nevezték, addig a Seleukidák ezt a címet sohasem használták, ők nem megválasztott királyok voltak, hanem a fegyver jogán léptek a hatalomba, de nem egész Perzsia, hanem csak jelentékeny részei fölött; a médeket, Afganisztánt, sőt egyes perzsiai területeket, Turkesztánt és Chorasán nagy részét, tehát a Turánt nem uralták. Perzsia elfoglalt tartományainak törzsfjedelmei fölött pedig annyiban nem uralkodtak, mert görög eredetű satrapákat küldöttek a tartományokba, ami arra mutat, hogy a törzsfje-

delmek elmenekültek, így jogcím sem volt a régi cím használatára. De a címet illetőleg ugyanezt jelentette a mongoloknál a chakan (kágán), tehát kánok kánja és az araboknál az emirek emirje elnevezés is. Ebből láthatjuk, hogy a régi népeknél nagyon ki volt fejlődve a ragaszkodás a történelmi kialakuláshoz és attól nem volt szokás eltérni, de egyúttal láthatjuk, hogy még az ilyen jelentékteleneknek látszó hiúságnak tulajdonított elnevezéseknek, sőt címzéseknek is megvolt a természetes és nem mesterkélrt értelmük.

Akadnak írók, kik hajlandók a magyaroknak türk elnevezését tévesnek tekinteni és állítják, hogy ezeknek semmi közük sincs a törökökhöz; de ez a felfogás semmiképen sem felelhet meg az igazságnak, mert a Perzsiával szomszédos népek, így az arab írók részéről állandóan alkalmazott ez az elnevezés hitelt érdemel és ez a bizánci császárok tudósításaival szintén meg van erősítve; utóbbiak birodalma átnyúlt Ázsiába is, ottani alattvalóik élénk kereskedelmet folytattak főleg a kazárokkal, kiknek khaganjaik rokonságban állottak a bizánci császárokkal és politikai érintkezést is kötögettek; a magyarok pedig az ő tőszomszédságukban, sőt területükön szállottak európábamenet egy-két esztendőre meg; miként tudjuk, a turkok érintkezéseiről is kaptak értesítéseket a kazároktól, természetes tehát, hogy kilétükről áapos tudomásuk volt, mely értesítést, ha az orosz forrással kellene azt szembehelyeznünk, feltétlenül több hitelt érdemlőnek tekintenők az oroszokénál, kik a távoli Kievből adnak sovány, egy-kétsoros, kísértékű hírt, mely csak annyit mond, hogy a magyarok ott átvonultak, de ennek a hírnek évszáma szintén hibás. Az a feltevés, hogy a rokonság nem felelne meg a valóságnak, legfeljebb arra alkalmas, hogy a nem bizonyítható hún származásnak akadályait elhárítsa.

Ehhez képest el kell ismernünk a türk rokonságot és így ősi otthonuk azokban az országokban keresendő, melyekben a turkok laktak, ezek a mongolság határán fekvő mai Turkesztánt beleértve, a mai Kiva, Bokhara, Oroszországnak a Kaspi-tengeren túli tartománya és a mai Perzsiának az a része, melyet Chorasannak neveznek, de régente Turkesztántól, sőt tovább kelettől kezdve Perzsia felé eső egész részt Chorasannak mondták és az összefüggött a mai perzsa Chorasannal, melyet

Turkesztánnal együtt Turánnak nevezték. Ezen a nagy területen türk népek laktak, amit az orosz tartománynak a térképeken előforduló Turkmenek elnevezése is bizonyít; ezek ősi elnevezések és az ilyen ősrégi földrajzi elnevezések mindig tanúsodnak az ősi lakók kiléte mellett.

Soha sem merül fel az az állítás vagy gondolat, hogy a turkokkal egyazon nép, a partusok, mongol eredetűek lettek volna, de nyelvük, a pehlevi sem mongol; az az ellentét, mely az ázsiai források szerint a partusok, vagyis a turániak, tehát turkok és a perzsák, vagyis az irániak között hosszú időn át fennállott, nem egyéb, mint egyazon nép két igen erős törzse között szokásos versengés első sorban a főkirályságért; ilyen versengést más rokon népeknél sokszor találunk, elég lesz, ha a germán törzsek között dúló különböző viszályokra utalok, melyek közül már Tacitus is többet említ és Nagy Károly idejében szintén láttunk ilyen harcokat.

Egyes nyelvészek a türk nyelvet az aramai, tehát syriai nyelvrokonság körébe vonták, amely szintén nem mondható mongolnak. Ez ismét mutatja, hogy a nyelvészek mennyire eltérő nézetűek.

A magyarok és turkok közötti nyelvrokonság elismerésének főakadálya a nyelvtudomány, mely a magyar nyelvben előforduló nagyszámú szavakat jövevény szavaknak minősíti és a nyelvtudomány által elfogadott elméleti szabályokra hivatkozva, ragaszkodik a finnugor rokonsághoz; sőt egyes történetírók a nyelvtudósok hatása alatt a finnugor népeknek ide-oda vándorlásáról jobbra-balra forgolódásáról történelmileg teljesen ellenőrizhetetlen, bátran lehet állítani, hihetetlen legendákat mondanak el; a régi magyar történetírók azonban mindig a türk rokonság mellett tartottak ki, így ha Pauler nem is, de a Marczali-féle Milleniumi Történelemben maga Marczali Henrik erőteljesen sikra száll a török nyelvrokonság, sőt részben a leszármazás mellett.

A finnek, úgy látszik, sok száz évvel a germánok eljövelete előtt jöttek át Ázsiából és ők nyomták a finneket a legészakibb partokra, állítólag előlük voltak kénytelenek oda húzódni; ellenben a magyarokról tudjuk, hogy talán több mint ezer évvel utánuk indultak el Ázsiából, mihez képest a finn rokonság sokkal régibb keletű volna és hihetetlennek tűnik föl, hogy

ilyen régi rokonságot a nyelvek folytonos változása és fejlődése mellett meg lehessen állapítani, mikor más, így az etrusk nyelvnek sokkal újabb keletű állítólagos rokonságainak irányában sem sikerült az.

Ennek dacára azonban elismerem, hogy azt nem kifogásolhatja senki, ha a tudomány a régibb rokonságok iránt is érdeklődik, de viszont sokkal sürgősebbnek kell felismernünk azoknak a nyelvrokonságoknak a tisztázását, melyek talán ezer, talán több ezer évvel fiatalabbak, különösen miután a finnugor rokonság esetén is kétségtelennek vehető, hogy az úgynevezett finnugor nyelvekkel való rokonságnak forrása csak egy és ugyanaz lehet és pedig a perzsa néptörzsből való leszármazás. Az a nagy tömeg szó, melyek a magyarban a turk, partus, perzsa nyelv szavaival teljesen egyezők, világosan megjelölik azt az utat, melyen a nyelvészetnek is haladnia kell, mert azt kizártan tartom, hogy a nyelvészet a történelmi tudomány által megállapított igazságokat képes legyen megdönteni, ahogy a nyelvészet a maga elméleti szabályaival az olyan valóságot nem tudja megváltoztatni, midőn két nyelv egyező szavai az egyazon eredetű nyelv mellett tanúskodnak.

Ily módon a turkok ősi elhelyezkedését megállapítván, az a Kr. u. 8-ik századig érintetlenül fennállott; egyes északi, sőt mongol törzsek is időnkint betörték ugyan, de a betörések jelentéktelenségét mutatja, hogy Ranke kétségbevonja azokat, állítván, hogy a mongolok Perzsia felé a Jaxartest Dsingiskán idejéig, tehát a 12-ik századig át nem lépték,¹ a Jaxartes pedig a turkok földjének, Turánnak a keleti határát képezi és ebben a megállapításban benne foglaltatik az is, hogy a turkok nem tekinthetők a mongol népekhez tartozóknak, ahogy nem is talállok egy olyan hitelesen alátámasztott állítást sem, mely az ellenkezőt igazolná, a különböző okoskodásokra pedig súlyt helyezni nem lehet.

Az bizonyosnak látszik lenni, hogy a kazárok a Turántól északra fekvő tájakon nyomultak nyugat felé, midőn országot a mai orosz területen megalapították, de arra vonultak Európába a hunok és az avarok is, ami a földrajzi fekvés által szintén indokolva van és midőn a magyarok a mai Chorasán területéről távoztak, ugyancsak északnak, tehát a Kaspi-tenger

¹ Ranke Weltgeschichte I. 1, 145 lap.

keleti partján vonultak az északra fekvő Kazarország területére – minden keleti nép tehát nem a türk földön ment nyugatra, hanem észak felé húzódtak, mert az Urálon át kikerülték a különben a tengeren vagy a Kaukázuson keresztül szükséges átkelést. Nem jöhet tehát az sem szóba, hogy a hunok átvonulása alkalmával maradtak volna nagyobb hún törzsek a turkok földjén.

A népek vándorlásának iránya sohasem lehetett más, mint a nagy folyók által öntözött tájak; abban az irányban pedig, melynek útjába a khazarok országa feküdt, vagyis a Kaspi- és Fekete-tenger északi partvidéke, sokkal vízdúsabb Turánnál, Perzsiánál és a Kaukázusnál, a vízdús tájakon pedig élelem is könnyebben található. Azt is megérthetjük, ha a nagy tömegek csak igen lassan haladtak előre, sőt az élelmiszerek előállítására végett néha kénytelenek voltak több évig is pihenni, mely idő alatt az útközben talált területek megművelése, valamint marhatenyésztés útján szereztek a további útra élelmet, mert az elképzelhetetlen, hogy a nagy tömegek a lakók jelentéktelen készleteiből megélhettek volna; a nagy vizek azonban halbőségükkel sokat pótolhattak.

Ha a turkoknak a perzsákhoz való viszonya iránt érdeklődünk, úgy meg kell állapítanunk, hogy az ugyanolyannak mutatkozik, minő a médek és a partusok, valamint a perzsák között fennállott, sőt miután a régi források ismételve arra utalnak, hogy Chorasán, tehát a turkok földje volt a partusoknak az otthona, így jogosult az az állítás, hogy a kétféle név alatt egyugyanaz a nép lakozik, amit megerősít az a tény, hogy mikor a partusok a történelem színpadjáról eltűnnek, ami olyan feltűnő gyorsasággal nem szokott megtörténni, akkor a turkok neve merül föl, és pedig ugyanazokon a vidékeken, ahol előbb a partusokat tudtuk. Ismételve említettem már, hogy az ilyen névváltoztatás a különböző népeknél igen gyakran észlelhető, ahogy a germán törzseknél is szó volt, hogy Caesar és Tacitus ideje közötti 150 év alatt a törzsek nevei teljesen megváltoztak és nem lehet megállapítani, hogy az előbb szereplő germán törzsek milyen új nevek alatt folytatták életüket. De egyéb bizonyítékaink is vannak a két név alatti népnek ugyanazonosságáról; a nyelvről alább fogunk szólni, most a további sors közösségéről kell megemlékeznünk.

A partusok nagy szereplése a perzsa állami életben ott kezdődik, hogy midőn a rómaiak a Perzsia fölötti főhatalmat magukhoz ragadó Seleukidákat tönkrevették, a partusok törzsfejedelme lett a perzsák főkirályává és a birodalmat már előbb is tanúsított fényes harci tetteiknek megfelelően a rómaiak ellenében századokon át vitézül és sikeresen megvédték. Uralmuk Kr. e. 240-től Kr. u. 226-ig, tehát 466 évig tartott, midőn a régi perzsa királyi háznak egyik állítólagos utóda szerezte vissza a főkirályi hatalmat, de a most már türk név alatt szereplő partusok ismételve sikertelenül kísérelték meg a főkirályságot a maguk fejedelmének visszaszerezni; a hunok és az arabok ellen szintén többször kellett hadakozniuk, de volt olyan eset is, midőn a hunok segítségét vették igénybe.

A Mohamed által indított vallási újítás, melynek célja azonban szemelláthatólag az arab törzsek fegyveres erejének egyesítése és az arab nemességen kívül álló szolgálomnak a fegyveres szolgálatba kívánatos bevonása volt, a szomszéd népek ellen az új hit terjesztésének örve alatt sietett hódítások útján érvényesülni, világosan bizonyítván ezzel, hogy nem a vallási rajongás vezette Mohamedet és az arab nemzetségeket, kik közül maga is származott, hanem kizárólag az arab hatalom kiterjesztésére irányuló törekvés és a vallási fanatizmusnak elhíntése csak segítőeszköznek lett kihasználva.

A Mohamed által a szolgasorsúak között felszabadításukra támasztott mozgalom azonban Perzsiában még előbb jelentkezett, hol a 6. század elején a nemesek hatalmától szabadulni kívánó királyok kedvezése révén a Mazdakiták szektája alakult meg, mely a nemek fölé kívánt kerekedni; I. Chosrou király 626-ban a legelső néprétegből gyűjtötte össze seregét, mi beizavarokra vezetett és az ezek által felidézett gyöngeség okozhatta, hogy Omar khalifa 636-ban és a következő években sikereket vívott ki III. Jezdegerd perzsa főkirály ellen, úgy hogy a főkirály kénytelen volt a turkok földjére, egészen Turkesztánba menekülni, hol a szűkebb határok között főkirályi uralmukat ő is, Firuz nevű fia is ennek 661-ben bekövetkezett haláláig folytatták. Firuz személyében a Sassanida főkirályi uralkodóház kihalt és Perzsia nagy része a khalifák uralma alá került és úgy látszik, hogy a szorosabban vett Perzsiának az arabok által megszállt részéből a törzsek és nemesek feje-

delmei elmenekültek, mert későbbben is ott kevés a nemesség, holott a hátrább eső vidékeken sokat látunk szerepelni. Afganisztán egyáltalán nem volt érintve, mert az inkább indiai befolyás alá került. Chorasánban 821-ben az ottani származású Tahir már mint az izlam követője a khalifának helytartójaként szerepel, ki egyesek felfogása szerint a régi chorasai, vagyis türk törzsfjedelmi családból látszik származni, holott magában Perzsiában arab emireket találunk; az arabok Tahir utódai iránt sem voltak bizalommal és szívesen látták, hogy az iráni alsónéprétegek köréből kiemelkedő Jakub Ibn Leith, Saffar név alatt felkelést szervezett és 873-ban Chorasánba törvén, az akkori arabs helytartót, Tahir Mohamedet elfogta, ki utóbb mint fogoly a bagdadi khalifa kezére jutott és utódai nem tudtak újból hatalomhoz jutni.

Ebben az időben, 873-ban történt események kényszerítették a magyarokat, hogy elhagyván a Perzsiához tartozó Türkesztánt, illetve Chorasánt a kazárok szomszédságába vagy területére vonultak és onnan 887-ben vagy 888-ban tovább indultak, hogy Európában új hazát szerezzenek. Miután pedig az arab kútfők nem nagyon pontosak, így könnyű kiigazítanunk az ő adataik alapján megállapított azt a feltevést, mintha a magyarok 30 évet töltöttek volna a kazároknál, holott csak jóval kevesebb év esik ottani tartózkodásuk idejére, bib. szül, Konstantin három évnek mondja azt. Az az esemény, mely a magyarokat ősi otthonuk elhagyására indította, nem lehetett valami kisebbrendű, mert azokban az időkben a perzsák és turkok nem voltak már afféle nomád népek, melyek könnyűszerrel vették volna kézbe a vándorbotot és nyájaikkal egyszerűen odébbállva folytatják a legeltetést és tanyázó életüket. Ilyen nagy ok lehetett kétségtelenül az ősi otthonnak, Chorasánnak Saffar vagy közvetlenül az arabok uralma alá jutása; nem az izlam miatt, mert hiszen az már jóval előbb bekövetkezhetett és azzal már talán ki is voltak békülve, hanem az ősi szervezetnek teljes elpusztítása lehetett az, mely elkeseríthette és új haza keresésére indíthatta őket. Az arabok előkelői nagy műveltséggel bírtak ugyan, de tudjuk, hogy maga az izlam a kultúráknak pusztítója volt és hosszú századokon át az izlam országaiban rendes, békés állami életéről szó nem lehetett; ezt tapasztalhatták az izlam által már meghódított ázsiai országok-

ban a magyarok és a teljes lezülles elől akartak kitérni akkor, mikor távoztak, sőt az erőszakos kiűzés Chorasánból sincs kizárva.

Az a csapás mely a Perzsa birodalmat az izlam részéről érte, az izlam ázsiai országainak egy részével szemben Kr. sz. u. a 13. század elején a mongolok betörésével megismétlődött.

A mongolok és a hozzájuk tartozó tatár és hun főtörzsek igen hosszú századokon át fosztogatták a chinaiakat, kik állami intézményeik által védett szorgalmas munka, továbbá csatornázások és más földjavítások révén meggazdagodtak és midőn nem tudták magukat a betörések ellen másként megvédeni, megépítették a 2450 kilométer hosszú, magas és széles kőfalakból és tornyokból álló hatalmas erődítményüket, aminek megépítése már magában véve elég ok volt ahhoz, hogy a chinai népet erre a célra egyesítsék. A mongolság a fal megépítése után többé nem volt képes China felé olyan könnyűszerrel üzni fosztogatásait, hanem csakhamar nyugat felé irányította kalandozásait és bizonyosra vehetjük, hogy a megváltozott helyzet föelődézője volt úgy a Turkesztán felé irányított betöréseknek, mint pedig ez eredményezte a kazárok országának megalapítását, mely igen tekintélyes arányúvá lett és ott tisztelteméltó kultúrát is tudtak teremteni. De mindez a sok mongol népnek kevés volt és a 12. században az arabok foglalásai révén meggyöngült perzsa törzsek ellen fordultak, elfoglalván a turkok által lakott Turkesztánt és Ghorasant, vagyis a mai Bokharát és Chivát, melyekben a mongol rendszerű chanok uralmát hozták be. Ekkor fogadtak be a turkok sok mongol sajátosságot, ami könnyen keltette azt a hiedelmet, mintha a turkok mongol fajbeliek lennének, nem pedig perzsák; utóbbiaknak uralma azokból az időkből eredt, midőn az államok még természetes fejlődés útján egy eredetű népek törzsi és nemi szervezetéből alakultak ki. Tény, hogy előzőleg náluk chanokról soha nem olvasunk.

A mongolok nagy betörésének idejében, a 12. században a magyarok azonban már Európában laktak és ott védekeztek, a Turkesztánba és Ghorasanba betört hordáknak Európába jutott társai ellen.

A fejezet megírása után járt Budapesten Tagore indiai tudós, aki azt az eszmét vetetette föl, hogy a magyaroknak

Megyer, Magyar törzse, kitől nevüket is kapták, a perzsa Magus törzsből származik. Az eszmét olyannak ítélem, mely a törzsek és nemek által alkotott államokban fennállt gyakorlatnak megfelelő, amiről a ma élő indiaiaknak elég módjuk volt az ottani sok törzsi állam kialakulásánál meggyőződni. Miután pedig a Mágus törzs egész Perzsiában el volt terjedve és így Chorasánban is, sőt Herodotus is már említi, nincs tehát ok annak kétségbevonására, hogy Álmos törzsvezér, aki a Megyer törzsből származott és akinek fia, Árpád a vérszerződéskor vezérlő fejedelemmé lett választva, tényleg a perzsa Mágus törzsnek volt az ősi földön ivadéka. De az is lehetséges, hogy az átköltözött törzsek Perzsiának arról a vidékéről valók, mely még az arabok betörésekor menekült Chorasánba. A Nyék nemzetségből származó Corzan nevét bizonyosan szintén az ősi otthonnak Chórasánnak emlékezetére kapta, mely Európában Corzánná változott. A mágus rendet olyannak kell tekintenünk, aminő más népeknél is szerepelt, ők adták a főpapokat népüknek, ilyen rend Rómában a Potitierék rendje.

Ne várjuk, hogy a külföldi történetírók keressék ki a magunk igazát és tudományát, mert azt magunknak kell felismernünk és kiküzdenünk, semmi ok sincs arra, hogy vakon meghajoljunk az idegen írók tanítása előtt. Nekünk a történelmi igazságot kell keresnünk, mely megdönthetetlen oszlopként álljon mellettünk, nem pedig elméleteken lovagolnunk.

2. Perzsa intézmények és műveltség.

Régi mondás, hogy a legjobb vadász sem képes vadat ejteni, ha fegyverében nincs golyó; így vagyunk a hun eredetet vitatókkal is, kik miután nem tudnak érveikbe igazságot önteni, így állításaikban nincs erő, hanem azok lényeg nélküli feltevéseknél nem egyebek, melyekkel senkit sem lehet meggyőzni; bár a hún hagyomány kultusza hosszú múltra tekinthet vissza, az érvek felsorakoztatásában előbbrejutni nem tudott, úgy hogy akkor is, ha a perzsa eredet mellett nem tudnánk olyan erős érveket felhozni, mint aminőket felhoztam, még akkor sem lehetne a hún eredetet elfogadni.

A perzsák és a rokon törzsek intézményei megfeleltek a nyugati Ázsiában szokásos, magában Perzsiában, valamint

Afganisztánban és más törzseknél a legújabb időkig fennállott annak a törzsi és nemi szervezetnek, melyről a magyaroknál Szent István törvényei a leghitelesebb bizonyítékokat szolgáltatják.

Ezzel szemben a mongoloknál, a hunoknál, az avaroknál és a kazároknál a khagánrendszert találjuk uralmon, melyben a három khagán vitte a főkormányzatot és a vezérkedést; sőt midőn a magyarok a kazároknál megszállottak, a khagan-bu, vagyis a második khagán közülök egyet, a Nyék- nemből való Lebedet, Korzán atyját, helytartójává nevezte ki és ezt khagán-kundunak nevezték. A mongolok által a XII. században elfoglalt turkoklakta országokban szintén khánokat hoztak be, mint helytartókat, tehát nem hívták őket többé khagán-kundunak, hanem röviden khánoknak. Odáig a perzsáknál khagánokról soha sincs szó, mert náluk a törzsekben a törzsek és a nemek fejedelmei gyakorolták a hatalmat, úgy miként a magyaroknál is és csak a vérszerződés egyesítette annyira a magyar törzseket és nemeket, hogy összetartásuk céljából fejedelmet választhattak.

A nevesebb történetírók azt nem vonják kétségbe, hogy a mongolok, hunok, avarok és a khazarok egyeredetű népek valamint azt sem lehet vita tárgyává tenni, hogy ennél a négy népnél khágánok uralkodtak, amely khágán-rendszerrel csakis ennél a négy népnél találkozunk. Erre támaszkodva, előző művemben azt állítottam, hogy a khágán-rendszer csakis a mongol-tatár eredetű népeknél volt használatban és így erről felismerhetők; ha tehát még akadna nép, melynél khágánok szerepelnek, akkor azt is bátran mongol-tatár eredetűnek mondhatnók.

A perzsáknál a törzsek fejeit sahoknak nevezték, a főkirályt pedig a sahok sahjának, ami szintén mutatja, hogy más nép voltak, semmint a mongolok, kik mindig a khagán és khan nevek mellett maradtak.

A perzsáknál a történelmi emlékek hét törzset ismernek és ugyanannyi volt a magyar törzsek száma, aminek megállapításánál nem szabad megfeledkezünk arról, hogy a törzsi és a nemi szervezetű népeknek szokásuk volt a törzseknél és a nemeknél az ősi szervezetben szerepelt számokat az új alakulásoknál ismételni. Sajnos, nincs tudomásunk a perzsák egyes

törzseinél létezett nemeknek a számáról, úgy amiként a magyaroknál sem tudjuk azok számát megállapítani.

A perzsák főtörzseinek főkirályok alatt történt egyesítése igen régen, Kr. e. ezer évnél is régebben, történelmileg meg sem állapítható ősi időkben folyt le, ami pedig régebben ment végbe, azt az emberi elme hiába kutatja és az olyan régi népekkel szemben, mint aminők a perzsa törzsek, nem tehetünk egyebet, mint hogy őket ott, ahol a történelmi idők megtalálják, őslakóknak tekintsük, ami annyival indokoltabb, mert a legtöbb ázsiai nép a maga egészében évezredek át sem mozdult ki otthonából; ha a perzsa törzseket a történelmi idők bármelyik szakában keressük, mindég ugyanazokon a helyeken találjuk meg. Az attól való idegenkedést pedig, hogy rokonoknak ismerjük el az évezredek át perzsa főkirályok alatt élt törzseket, elfogadhatóan megindokolni nem lehetne. Ennek feltételezése épen olyan volna, mintha a chinai néptömegeket akarnánk az ősi törzsekre szétszedni, pedig valaha azok is törzsekből állottak. Az a közös kultúra, melyben Firduzi korában a perzsa törzseket, köztük a turkokat is, találjuk, már egymagában elég arra, hogy lemondjunk az egyes törzsek elválasztásának lehetőségéről.

Lényeges különbség a mongol és a nyugatázsiai és európai népekközött az, hogy amíg bíborban született Konstantin előadásából kitünőleg a mongol főkhágán a helytartóját maga nevezi ki, addig a nyugaton az összes népeknél, még a rómaiaknál is mindenkor választás útján töltötték be az összes állásokat, ami kétségtelenül a perzsáknál hasonlóan történt, mert náluk is a nemi és a törzsi szervezet volt teljes uralmon. Lebed visszautasította a kendévé szándékolt újabb kineveztetését és Árpádot választották meg vezérlő fejedelemmé, ami nem lehetett más befolyásnak az eredménye, mint a Perzsiában uralkodott ősi szokáshoz való ragaszkodásnak.

A perzsáknál a szervezet lényeges részét képezte a fővezér, ki már a XI. században Kr. e. szerepel és mindig fontos tényező az állami életben; megtaláljuk ezt a turkoknál, kiknél évszázadokon át visz nagy szerepet, de a magyaroknál a gyula vagy a nádor személyében szintén ilyent kell látnunk. A magyar elnevezések perzsa eredetűek, így a dsila és a nader, a perzsáknál a Nadir mint egyes királyok neve szerepel; hasonlóan

a bán, a karkász, a kadar birák, az ispán, a jobbágy, a vezér stb. szavak perzsa és török eredetűek, melyek az állami szervezet köréből vannak kikapva. Az egyik perzsa nemzetség Karé név alatt szerepel a perzsa kútfőkben, bib. szül. Konstantin pedig egyik magyar törzset mondja Karének. Ilyenféle mongol elnevezést egyet sem találunk a magyaroknál.

A germán népeknél szereplő hasonló állás, minő a nádor, a Major Domus arra látszik utalni, hogy a germánok ősi otthonát szintén Nyugat-Ázsiában kell keresni. Nem komoly dolog a Major Domust egyszerű Hausmeiernek tekinteni.

Midőn Kr. e. 53-ban Crassus a partusok ellen több mint 40.000 emberből álló sereget vezetett, a partusok seregének élén a nagyvezér állt, más mint lovas abban nem volt, ami megfelelt a legrégebb időkből visszamaradt híruknek, hogy seregük zöme mindig lóháton küzdött; a lovasok vassisakkal és érc- vagy bőrpáncélzattal, sőt a lovak szintén páncélozva, aranyhímzésű zászlók alatt vonultak ki; nagyrészt íjjal, kisebb rész hosszú dárdákkal fölfegyverezve; voltak gyalogos katonáik is, de azokat Crassus idejében az örmény király kisebb ereje ellen küldöttek, hogy megakadályozzák az ez által a rómaiak részére küldeni ígért 10.000 örmény nehézlovas elküldését. A partus lovasság volt az első, mely a távolharcot alkalmazta. A csata eredménye az volt, hogy 10.000 római fogságba jutott, ugyanannyi hazatért és a többi elesett, majd Crassus is életét vesztette. Ez a partus lovasság teljesen ráüt a magyarok lovasaira, tehát a magyar beleillik a partusok, a perzsák seregébe.

El kell ismernünk, hogy a nyelvészet nem vállalkozhat arra a feladatra, hogy a régi idők népeinek egymással való rokonságát a történelem segítsége nélkül egymaga megállapítsa, mert mindaddig, amíg a nyelvek írásbelileg megörökítve nem lettek, azok folytonosan változtak. A kultúrában tökéletesedni akaró minden népnél nélkülözhetetlen a nyelvtudomány belterjes művelése, bár el kell ismernünk, hogy végtelenül nehéz, igen nagy munkát és tudást igénylő a nyelvészek feladata. Sokszor lesz idézve a nagy Mithradates, aki országában számtalan nyelvet volt kénytelen megtanulni, hogy népeivel beszélni tudjon és ez is megérthetővé teszi a bábeli torony meséjét. Azt hiszem, meg kell elégednünk azzal, ha végleg lemondunk valamely nyelvről a legősibb korig visszamenő etymologikus

fejtegetéséről és csak a történelmileg igazolható, vagyis a történelmi alapon jogosan vélt nyelvrokonságokra és érintkezésekre vagyunk a szavak eredetének és kialakulásának kutatásánál tekintettel; ily módon belterjesebbé is tehetjük a munkát és igen sok fölösleges munkától szabadulunk. Gondolnunk kell arra, hogy alig létezik a világon nép, melynek nyelvében nyelvrokonsági jelenségeket nem találunk.

A német nyelvtudomány megemlékezik egyes magyar szavakról, melyek germán kölcsönszavaknak állítatnak, ilyenek a bükk, föld és a halom, ezekről feltételezik, hogy a népvándorlás korában vétettek át; ámde ha tudjuk, hogy a magyarok is az úgynevezett indogermán nyelvcsoporthoz tartoznak, akkor fölösleges keresni egyes szavak azonosságát, még ha azok az ősgermán nyelvben idáig ismeretlenek is voltak.

Reánk, magyarokra nézve kétségtelenül a legfontosabb érintkezés a türk, tehát a pehlevi és egyúttal a perzsa nyelvet beszélő népekkel folyt le, mert a történelmi bizonyítékok mellett tanúskodnak, hogy azok a mi tulajdon ősi nyelveink és azokból alakult ki itt Európában a magyar nyelv. Kétségtelen, hogy a mi nyelvünk az idegen érintkezések és a belső fejlődés révén természetszerűen végbement elváltozások dacára, leginkább megtartotta az ősi jelleget, mert nem voltunk olyan hosszú időn, sok századon át kitéve a mongol és arab befolyásnak, miként a perzsák és turkok, ez utóbbiaknak régi nyelvük, a pehlevi lényegesen különbözik az új török nyelvtől.

Ez a pehlevi nyelv tájszólása a perzsa nyelvnek, melybe nem mongol, hanem eleinte legfeljebb északázsiai és syriai nyelvek keveredhettek és talán ez idézhette elő a tájszólási jelleget. Firdusi a világ legnagyobb költőinek egyike, ki hatalmas költői tevékenységet fejtett ki Chorazanban a Tus melletti Firdus-birtokon Kr. u. 939-ben született, tehát egy nyelvű, egy vér a magyarokkal; költői munkái nagyszámban maradtak fenn, melyek közé tartozik a 60.000 páros verssorból álló történelem, ugyanis versekbe foglalta a perzsáknak a partusok nyelvén, vagyis pehlevi tájnyelven megírt történetét. El nem vitatható, hogyha a szellemi tökély magas fokán álló Firdusi mint chorasani, tehát türk, a perzsák történelméért lelkesedik, ez szintén bizonyítja a két nép azonosságát. Azonban verseit nem a tájszólási, hanem a tiszta perzsa nyelven írta, mert az ő ide-

jében az ősi perzsa királyi ház volt már trónon és királyi rendelkezésre írta költeményeit. Meg kell jegyezni, hogy Firdusi előtt a perzsáknak már kiterjedt irodalmuk és több költőjük volt, kikhez utóbb is járultak írók.

Mi tehát akár a pehlevi, akár az eredeti perzsa nyelvet hoztuk át magunkkal, mindenképen Firdusi nyelve az, mely több mint egy századdal az ő születése előtt bennünket átkísért, mert a perzsa és a pehlevi nyelvekben a változások csak később következtek be. Nemcsak az intézmények perzsa-turk elnevezése maradt nálunk fenn, hanem az ősi személyneveket is kell, hogy *megtaláljuk a törzsek, nemzetségek és a helységek neveiben*, mert szokásban volt a helyeket ezekről nevezni el, ahogy tényleg minden törzs és nemzetség neve szerteszét az országban megtalálható; már a földrajzi nevek csak részben lesznek perzsa eredetűek, épen úgy a régibb városok egy része is idegen nevű, mert azoknak régi nevét meghagyták. Mindezeknek a neveknek körében kellene az ősi szavakat, a perzsa eredet további bizonyítékait kutatni, mert egy-két idegen szó minden nyelvből, a távoli népekhez is áttelepülhetett, de azt, hogy a perzsa nyelvből az intézmények összesége, amellet számtalan személy- és tulajdonnév, valamint a helynevek és igen sok főnév csak úgy véletlenül, rokonság nélkül került volna nyelvünkbe, az olyan képtelenség, hogy elhinni nem lehet. Sőt a közvetlen leszármazást csak akkor lehetne megtagadni, ha kétségtelen bizonyítékok bizonyítanak a hún vagy bármelyik más néptől való leszármazásunkat.

Azok a nyelvek, melyeket a hajdani perzsa törzsek, tehát *f* maguk a perzsák, a médek, a turkok és partusok, valamint az afgánok és alighanem még néhány indiai nép beszéltek, nem nevezhetők másként, mint iráni és turáni nyelveknek, mert ezzel a névvel határozzuk meg legteljesebben elterjedési helyeiket; az indogermán elnevezés azért nem megfelelő, mert Indiában más nyelvek is el voltak terjedve, a germánok pedig ez alatt a név alatt Ázsiában soha sem szerepeltek.

Ha a szokások hasonlatosságára súlyt kívánunk helyezni, felemlítem, hogy a magyaroknak a honfoglaláskor felmerülő szokása, hogy földet és vizet követeltek a behódolás jeléül a legyőzött népektől, ami a perzsáknál szintén gyakorolva lett. Livius beszéli, hogy a perzsák legyőzván a lakedämonokat,

tőlük földrögöt és vizet követeltek és csak az átnyújtás után tekintették behódolásukat befejezettnek.¹

Már mind az, amit idáig elmondottam, bizonyítja, hogy az Ázsiából elköltözött magyarokra egyáltalán nem illik az az elterjedt jellemzés, hogy pásztorkodó, sátrak alatt tanyázó nomád nép, mely távol állt a kultúrától és midőn az új hazába érkezett, a vadállatokhoz hasonlított és a földműveléshez nem értett.

Aki csak kissé foglalkozott az ázsiai népek történetével, annak észre kellett vennie, hogy az ottani népek kultúrája nemcsak nem állt az azon időbeli európai népek műveltsége mögött, hanem azt jóval felül isulta.

Ázsia legtöbb vidéke, köztük Perzsia már századokkal Kr. szül. előtt tele volt virágzó városokkal, jól művelt birtokokkal, számtalan várral, amiként a szomszédban, VI. Mithradates idejében, Kisörményországban Kr. szül. e. az első században 75 vár állt,² ami az aránylag kis területre igen sok és ez mutatja, hogy a nemek bőven ellátták magukat várakkal és azok aljában városokkal. A Kaukázus környékén és Kis-Ázsiában mindenfelé szintén igen sok várról tudunk. Mikor tehát egyesek feltételezik, hogy a beköltözött magyarok kerültek a várakban való lakást, olyasmit állítanak, ami az ázsiai viszonyoknak semmiképen sem felelhetett meg. Az ázsiai ásátások szintén hatalmas építményeket hoznak felszínre.

Szellemüknek fensőbbségére mutat vallási és erkölcsi felfogásuknak legalább is olyan értékes volta, mint aminő a rómaiaké és a görögöké volt; a perzsa Zenda vesta és más ázsiai bölcsészeti könyvekhez hasonlót a kereszténység koráig Európában nem találunk.

Mikor a magyarok eljöttek, akkor Perzsiában a kereszténység már általánosan ismert volt; a hittérítők ott megfordultak és a bizánci birodalomból elmenekült Nestorianusok nagy számban oda menekültek; az sem áll tehát, hogy a magyarok nem tudták volna, hogy mi az a keresztény vallás és épen mert tudták mibenlétét, Géza és Szent István felszólítására könnyen vették azt föl, de mint jól fegyelmezett nemzet, bevárták királyuknak és az országgyűlésnek elhatározását.

¹ Livius XXXV. 17.

² Mommsen Röm. Gesch. II. 274.

Midőn Ranke megemlékezik az araboknak a bagdadi khalifatus idejében a 9. század elején kifejtett kulturális tevékenységéről, azt párhuzamba állítja a karolingi idők germánjainak hasonló irányú működésével és műveltségüket egyenlőnek ismeri föl, mégis a bagdadiak közvetlen sikereit nagyobbaknak és általánosabbaknak mondja, hozzátéve, hogy a perzsáknak befolyása a sikerek elérésénél tagadhatatlan, ámde, úgymond, amilyen gyors volt az emelkedés, épen olyan gyors a bekövetkezett hanyatlás.¹ A perzsák művelt és példaadó voltát más írók is elismerik.²

Lehetetlen be nem látnunk, hogy az általánosabban eltejedt műveltség mindig több, mint a csak egyeseknél jelentkező tudás.

Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy a hanyatlásnak nem az volt az oka, mintha akár az arabok, akár pedig a perzsák idézték volna azt elvéhedségből eredő ellanyhulásukkal vagy pedig önhibájukból bekövetkezett elsatnyulásukkal elő, hanem amiként az imperialista hajlamú Róma kizárólag hatalma terjesztésének és így katonai érdekeknek élt, a fősúlyt ezekre fektette, mihez képest nem volt képes a népek egyéb céljait, a közgazdaságiakat úgy mint a tudományokat és a művészetet művelni, hasonló volt a helyzet az izlam által uralt országokban. Ebből következett az, hogy ahol az izlam a szintén imperialisztikus irányzatával meggyökeresedett, ott elpusztult minden kultúra, új pedig nem keletkezett és ha valami menti a magyarokat azért, hogy későbbi szörnyű helyzetükben nem kívántak az izlam követőivel kiegyezni, erre az az egyedüli elfogadható mentség, hogy féltek az elbarbárosodástól és a nemzeti megsemmisüléstől, mely következmények hamar bekövetkeztek úgy az araboknál maguknál, mint pedig a Perzsiában maradt turkoknál, főleg mert az első időkbeu az előkelő gondolkozású arab nemzetségek voltak ugyan az izlamizmus vezetői, de még Mohamed életében ez maga is igyekezett az imperialisztikus irányzatnak minél hatályosabb szolgálata és érvényesülése céljából az állam kormányzatát önkényuralommá változtatni, mert eleinte a nemek uralma volt, hanem hamar

¹ Weltgeschichte VIII. 17. s köv. 11.

² Lindner: Weltgeschichte I. 161.

úgy miként Rómában, utat nyitottak a legzüllöttebb elemek féktelen uralmának csak azért, hogy a császári kényuralom a vallási fanatizmus mellett és segélyével ezekre a züllött elemekre támaszkodhasson; semmi sem természetesebb, mint hogy a sultanizmus további sorsa szintén Róma nyomdokaiban haladt, a süllyedésnek és a barbarizmusnak hasonló jelenségeit, anyagi és erkölcsi süllyedést látunk itt is, akár a római császároknál és a bukás közeledésének ugyanazokat az intő jeleit; de a mohamedánusoknak helyzete két tekintetben Rómáénál kedvezőbb maradt, legfőképpen nagy számuknál fogva, mert ezt a nagy tömeget a fanatizmus egységessé tette, holott Rómában a rettenetes kiszámú rómaiak jóformán teljesen kipusztultak, a leigázott népeket pedig semmiféle közös eszme sem lelkesítette; a másik szerencsájük az általános művelődés előrehaladottabb volta, mely a törököket önkénytelenül is előbbre vitte és bizonyos védelmet nyújtott, ami Róma bukásakor egyáltalán nem forgott fenn.

Őseink tehát, midőn a régi időkben odahagyták az izlamiizmus által meghódított otthonukat és midőn sok század múlva bármilyen alakban vonakodtak ahhoz csatlakozni, emberiség magasztosabb hivatását és feladatait tartották szemük előtt.

Burkhardt a német tudósoknak melegen ajánlja a keleti népek történelmének tanulmányozását, ami kétségtelenül még fokozottabb mértékben volna kívánatos a magyar történetírók részéről.

A világ népei közül kevésnek adatott meg, hogy írott történetét három évezredre tudja hitelt érdemlően visszavezetni. Vigyáznunk kell azonban, hogy a jövő idők valamelyik írójának részéről az a vád ne érhesen, mellyel Ranke épen a perzsákat illette, hogy régi történetükről megfeledkeztek.